

PAPER DETAILS

TITLE: GÜNÜMÜZE PERSPEKTİFLER SUNAN ÖZGÜN BİR MUHAFAZAKÂR: ZIYA GÖKALP

AUTHORS: Ahmet Faruk KILIÇ

PAGES: 179-206

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/993159>

GÜNÜMÜZE PERSPEKTİFLER SUNAN ÖZGÜN BİR MUHAFAZAKÂR: ZİYA GÖKALP

*Ahmet Faruk KILIÇ**

ÖZET

Ziya Gökalp, Osmanlı'nın sonu, Cumhuriyet'in başında yaşayan büyük bir muhafazakâr düşünürdür. O, Türkiye'de sosyolojisinin de kurucusu kabul edilmektedir. Türkiye'de bir sosyal teori geliştirebilen nadir bilim adamlarından birisi olan, çok büyük buhran ve değişmelerin yaşandığı bir dönemde yaşayan Gökalp'in teorisi; telifçi (uyumcu) bir muhafazakârlıktır. Onun teorisinin ismi: "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak"tır. Bunların altında kültür, din ve medeniyet vardır. Onun teorisi bütüncül bir teori-
dir. Ona göre bu üç kavram çok önemlidir ve uyum içinde yaşamalılardır. Bunlar birbirleriyle çok sıkı ilişkiler içindedir. İçlerinden birini ya da ikisini tercih etmek mümkün değildir.

Osmanlı'nın kurtuluşu, İslam dünyasının uyanması ve Batı ile bütünleşebilmesi bunların başarıyla telifine bağlıdır. Balkan ve Birinci Dünya Savaşları, bu uyuma imkan vermedi. İstiklal Savaşından sonra, ilk zamanlarda

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Bölümü.

bu telif gerçekleşecek gibi göründü. Fakat, daha sonra değişik sebepler yüzünden teorinin sadece Türkleşmek ve Muasırlaşmak boyutu öne çıktı. Teorinin İslamlaşma boyutu ihmal edildi. Din, Gökalp'in teorisinde merkezi konumdadır. Onun ihmal edilişiyle teori çöktü. Bundan dolayı, Gökalp'in görüşleriyle Halk Partisinin görüşleri arasında çok ciddi farklar ortaya çıktı. Bunlar usulden problemler değil esastan problemlerdir.

Anahtar Kelimeler: Muhafazakâr, Kültürel Muhafazakârlık, Değerler, Kültür, Medeniyet, Dönüşüm.

GİRİŞ

Ziya Gökalp (1876-1924), yaşadığı dönem ve sonraki etkileri itibariyle, Türkiye'de en önemli sosyal bilimcilerden birisidir. Türkiye'de sosyoloji ve din sosyolojisinin kurucusu olan Gökalp'in ideolojik yönü de vardır. Düşünür ve bilim adamlığı kimliği, ideolojik kimliğinden çok daha güçlü olmakla birlikte Gökalp, daha çok ideolojik kimliğiyle öne çıkmış ya da çıkarılmıştır. Bu bir bilim adamı için büyük bir talihsizliktir.

Türkiye'de Türkçülük ve milliyetçilik denince akla ilk gelen isimlerden olan Gökalp'in en önemli özelliklerinden birisi de muhafazakârlıktır. O, Türkiye'de sistematik muhafazakâr düşüncenin ilk temsilcilerinden birisi olarak görülebilir. Onun muhafazakâr düşünceleri, bazı açılardan Batı'daki muhafazakârlardan farklıdır. Bununla birlikte, Batı'da Edmund Burke, Louis de Bonald gibi düşünürlerce temsil edilen muhafazakârlık; Gökalp'in üzerinde durulması gereken en önemli yönlerinden birisidir.

REAKSİYONEL BİR HAREKET OLARAK MUHAFAZAKÂRLIK

Avrupa'da yaşanan Reform, Aydınlanma, Fransız Devrimi gibi büyük değişimler ve bunların modernleştirici etkileri karşısında elbette bazı tepkiler verilmiştir. Bu tepkilerin bir kısmı rasyonel ve haklı, bir kısmı da duygusal ve haksız olmuştur. Birçok farklı şekli olsa da muhafazakârlık en azından doğuşu itibariyle reaksiyonel bir harekettir.

Louis de Bonald'a göre Aydınlanma'dan sonra Avrupa'da yaşanan bir sürü sapkınlık Tanrının bir cezasıdır. Fransız Devrimi ise, Tanrının Aydınlanmaya karşı bir lanetidir.¹

¹ Bkz. Robert Nisbet, "Muhafazakarlık", Tom Bottomore, Robert Nisbet, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi,

Muhafazakârlık; insan tabiatı, akli, devlet ve milletin rolüyle alakalı bir dizi prensip ihtiva eden bir ideolojidir. Tarihi olarak liberalizme karşı bir reaksiyon olarak doğmuş ve liberal mantığın evrensel özgürleştirme tasarımlarına karşı bir korkudan yükselmiştir. Muhafazakârlar bunları hayali ve ütopya olarak değerlendirmektedir.²

Modernleşmenin hızlı olduğu toplumlarda karşımıza çıkan önemli kavramlardan birisi de muhafazakârlıktır. Muhafazakârlık (conservatism), özellikle kültürel ve ahlaki değerlerdeki hızlı değişmeye (yozlaşmaya) karşı çıkan bir eğilimdir.³ Muhafazakârlık, liberalizm ve sosyalizm ile birlikte Batı'da son iki yüzyılın temel üç siyasal ideolojisinden birisidir.⁴ Bununla birlikte günümüzde muhafazakârlık, daha ziyade kültür alanında eskiyi, yeniyle beraber yaşama ve köklü değer sistemini koruma tavrı olarak kendini göstermektedir. Bu özelliği ona yapıcı bir vasıf kazandırmakta, tutuculuğun zararlı ve yanlış katılıklarından onu korumaktadır.⁵

On yedinci yüzyıldan beri modern toplum, insanı devlet iktidarından bin yıl boyunca koruyan eski kurumları aşındırmıştı. Bireycilik, özgürlük, eşitlik, serbest piyasa, bilim ve ilerleme adına modern toplum ve modern sosyal felsefe; ailenin, akrabalık gruplarının, kilisenin, loncanın ve insanların bağlılık duyguları diğer bütün yerel ve bölgesel birliklerin altını oymuştu.⁶

Aracı kurumların ortadan kaldırılması veya ani bir biçimde sayılarının azaltılması bir taraftan atomize bireylerin, yığınların; diğer taraftan da bu boşluğu doldurmak amacıyla giderek merkezileşen siyasal iktidar biçimlerinin ortaya çıkışı ile sonuçlanacaktı. İşte muhafazakârlık tam da bu sorunun çözümü olarak ortaya çıkıyordu. Aile, komşuluk ve cemaat gibi duyarlılıklarıyla muhafazakârlığın özü, sosyal düzenin merkezileşen politik devletin tecavüzlerinden korunmasıydı.⁷

Haz. Mete Tuncay&Aydın Uğur, İstanbul 2010, s.113.

² John Hoffman, "Conservatism", Cambridge Dictionary of Sociology, Ed. Bryan S. Turner, Cambridge 2006, s.86.

³ George A. & Achilles Theodorson, A Modern Dictionary of Sociology, New York, s.73.

⁴ Robert A. Nisbet, Muhafazakarlık Düş ve Gerçek, Haz. Kudret Bülbül, Ankara 2007, s.45.

⁵ İhsan Sezal, Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar, Ankara 1991, s.89.

⁶ Nisbet, Muhafazakarlık Düş ve Gerçek, a.g.e., s.8.

⁷ Nisbet, a.g.e., s.10.

ZİYA GÖKALP ve ÖZGÜN BİR MUHAFAZAKÂRLIK

Ziya Gökalp'in Batı'dan takip ettiği bilim adamları arasında muhafazakâr bilim adamları önemli bir yer tutar. Onun Malta sürgünü esnasında okuduğu bilim adamları arasında muhafazakârlar da vardı.⁸ Bununla birlikte Gökalp'i "toplumun önemi" konusunda derinden etkileyen Durkheim ve Comte gibi sosyologlar da bu fikirlerini ünlü muhafazakâr düşünür Bonald'dan devralmışlardı.⁹ Gökalp'in muhafazakârlığının kaynaklarını sadece Batı'ya bağlamak doğru değildir. Onun muhafazakârlığında; yetiştirdiği sosyal ortam ve kendi yapısı, Batı'dan çok daha etkilidir.

Taha Parla, Uriel Heyd'in Gökalp'i özgün bulmaması konusunda şunları söylemektedir: Gökalp'in analitik sosyolojik kuramı özgün olmasa bile, bu, bir bütün olarak onun sosyal ve siyasal felsefesini ve kuramını da özgün saymamaya yetmez. Gökalp'in felsefesi ve kuramı; çeşitli kaynakların bir bileşimidir. Fransız ya da Avrupa sosyolojisi, bu bileşimi oluşturan öğelerden yalnızca birisidir.¹⁰

Baykan Sezer'e göre Gökalp, gözü kapalı olarak, ne yabancı bir ülke yararına siyaset yapmış ne de herhangi bir sosyoloji ekolünü benimsemiştir. Durkheim ekolü, Türkiye'nin sorunlarına cevap üretebilecek en uygun ekol olma özelliği nedeniyle kabul edilmiştir.¹¹ Gökalp'in Durkheim'den etkilenerek toplumu tanrılaştırdığına dair görüşler Uriel Heyd, kaynaklıdır:

"Gökalp, şiirlerinin birinde şöyle der:

Gövdelerde kesret var

Gönüllerde vahdet var

Fertler yok cemiyet var

Lailaheillallah.

Ama bu Allah, Kur'an'ın Allah'ı değildir artık; sufinin manevi varlık dediği Allah da değildir. Gökalp'in Allah'ı cemiyettir... Ona kudsiyet atfeder... Gökalp'in cemiyeti tanrılaştırması, Durkheim'den gelen bir görüştür."¹² Heyd, burada "Tevhit Kelimesi" açıkça zikredilmesine rağmen, bunun İslam inancındaki Allah olmadığını nereden çıkarmıştır?

⁸ Bkz. Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Çizgi Yay., Konya 2006, s.xiv.

⁹ Bkz. Nisbet, "Muhafazakarlık" a.g.e., s.136.

¹⁰ Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İstanbul 2005, s.14.

¹¹ H. Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi II*, Ankara 2003, s.74.

¹² Uriel Heyd, *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, Ter., Cemil Meriç, İstanbul 1980, s.38,39.

Hilmi Ziya Ülken de hiçbir referans vermeden şöyle demektedir: “Ziya, açıktan açığa Allah ile cemiyeti aynı addetmekten çekinmiyordu.”¹³ Bu çarpıtma ya da yanlış yorumun birçok bilimsel kitaba da sirayet etmesi bilimsellik adına düşündürücüdür.

Onu Durkheim’in bir mütercimi ya da çırağı¹⁴ gibi vasıflandırmak isabetli değildir. En azından o, bir müslümandır ve toplumu tanrılaştırmamıştır. O, dinin semavi boyutunu asla inkâr etmemiştir. Yazılarında Allah ve Peygambere olan sevgisi açıkça görülmektedir. Mesela, vefatından kısa süre önce basılan “Türkçülüğün Esasları” kitabındaki şu ifadeleri çok dikkate değerdir: “İslam ümmetindeniz dediğimiz için, nazarımızda en mukaddes kitap Kur’an-ı Kerim, en mukaddes insan Hazret-i Muhammed, en mukaddes mabed Kâbe, en mukaddes din İslamiyet olacaktır.”¹⁵

Gökalp, kendisi de “muhafazakârlık” kavramını kullanmaktadır. Fakat o, bu kavramı daha çok “tutuculuk” manasında kullanmaktadır: “İçtimai hayatımızın hangi cihetine bakarsak iki muhtelif cereyanın çarpıştığını görürüz. Bunlardan biri cezrilik(radikallik), diğeri muhafazakârlıktır. Birbirinin tamamıyla zıddı sanılan bu iki cereyan hakikatte aynı esasta birleşmiştir: Kaidecilik. Muhafazakârlar, mevcut kaideleri la-yeteygayyer hakikatler sırasında görerek değiştirilmesine küfür nazarıyla bakarlardı. Cezrililer, makul (rasyonel) kaideleri mutlak düsturlar ıdadına koyarak kabul etmeyenleri mürtecilikle itham ederler.”¹⁶ Burada görüldüğü gibi Gökalp, kendince ifrat ve tefritlerden uzak, orta yol ya da uyumcu bir muhafazakârlık geliştirmeye çalışmıştır.

Gökalp ve “Kültürel Muhafazakârlık”

Ziya Gökalp’in toplum modelinin temelinde “kültür” kavramı vardır. Kültür de muhafazakârlığın en önemli yönlerinden birisidir. Sırf bu durum bile, Gökalp’i muhafazakâr olarak tanımlamak için yeterlidir. Onun kullandığı diğer bütün kavramlar doğrudan ya da dolaylı olarak kültürle bağlantılıdır. Gökalp’in kültüre verdiği manaları anlamadan onun toplum modelini tam olarak anlamak mümkün değildir. Dine, aileye önem ver-

¹³ Hilmi Ziya Ülken, Ziya Gökalp, İstanbul 2007, s.XXIII.

¹⁴ Bkz. Dücan Cündioğlu, “Gökalp Ezeli Çırağıdır!” Tarih ve Düşünce, S.67, İstanbul 2006, s.12-28.

¹⁵ Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, Haz., Mehmet Kaplan, Ankara 1990, s.68.

¹⁶ Ziya Gökalp, Kitaplar, Haz. Şevket Beysanoğlu, Yusuf Çotuk Söken vd., İstanbul 2007, s.53.

mek, liberalizmi, bencilliği, radikalliği, kültürel yozlaşmayı eleştirmek gibi birçok temel konuda o, muhafazakâr düşünceyle paralellik içindedir.

Gökalp, Fransızca'daki kültür kavramının iki ayrı anlamından hareketle "hars"(kültür) ve "tehzip"(medeniyet) dikotomisini üretmiştir: "Fransızca -culture- kelimesinin iki ayrı manası vardır. Bu manalardan birisini hars, diğerini tehzip tabiriyle tercüme edebiliriz."¹⁷ Gökalp, bu kavramları da Türkçe'ye kazandıran ilk bilim adamıdır. Çünkü bizde ondan önce kültür konularıyla ciddi anlamada ilgilenen kimse çıkmamıştır.¹⁸ Onun sisteminin birinci derecede ehemmiyetli mefhumu hars'tır.¹⁹

Gökalp, hars ya da kültürün açılımını şöyle yapmaktadır: "Hars, halkın an'anelerinden, teamüllerinden, örflerinden, şifahi veya yazılmış edebiyatından, lisanından, musikisinden, dininden, ahlakından, bedii ve iktisadi mahsullerinden ibarettir. Bu bediaların hazinesi ve müzesi halk olduğu için -hars- demokratiktir."²⁰ Tehzip ya da medeniyet de şunları ifade etmektedir: "... Tehzibin esası iyi bir terbiye görmüş olmak; makulatı, güzel sanatları, edebiyatı, felsefeyi, ilmi ve hiçbir taassup karıştırmaksızın dini; gösterişsiz, samimi bir aşk ile sevmektir."²¹

Ona göre kültürle medeniyetin hem ortak hem de farklı yönleri vardır. Ortak yönleri, ikisinin de sosyal hayattaki bütün değerleri kapsamasıdır: "Hars ile medeniyet arasındaki iştirak noktası, ikisinin de bütün içtimai hayatları cami olmasıdır. İçtimai hayatlar şunlardır: Dini hayat, ahlaki hayat, hukuki hayat, muakalevi hayat, bedii hayat, iktisadi hayat, lisan hayat, fenni hayat. Bu sekiz türlü içtimai hayatların mecmuuna hars adı verildiği gibi medeniyet de denilir."²²

Kültür ve medeniyet arasında bazı farklar vardır. Bunlardan birisi kültürün milli medeniyetin ise uluslararası olmasıdır.²³ Hars ilham ile, medeniyet usul ile... Duygu halinde harsin içine girer. Mefhum halinde olur ise medeniyetin içine girer."²⁴ Kültür yararcı değildir (hasbi), özverilidir (bimenfaat), kamucudur (umumcu) ve idealisttir (mefku-

¹⁷ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, a.g.e., s.96.

¹⁸ Bkz. Hikmet Dizdaroğlu, *Ziya Gökalp Üzerine Araştırmalar*, Ankara 1981, s.29.

¹⁹ Nihat Nirun, *Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp*, Ankara 1999, s.181,182.

²⁰ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, a.g.e., s.96.

²¹ Gökalp, a.g.e., s.96,97.

²² Gökalp, a.g.e., s.25.

²³ Bkz. Gökalp, a.g.e., s.25,26.

²⁴ Ziya Gökalp, *Makaleler IV*, Ferit Ragıp Tuncor, Ankara 1977, s.43.

revi). Buna karşılık uygarlık yararcıdır (intifai), bencildir (hodgam), bireycidir (fertçi) ve öz-çıkarıcıdır (menfaatperest).²⁵ Burada görüldüğü gibi, Gökalp'in kültür anlayışı, muhafazakârlığın birçok yönünü içermektedir.

Gökalp, kültür ve medeniyet arasında uyum sağlanamaması durumunda toplum hayatına zarar veren ikiliklerin doğduğunu ifade etmektedir. Ona göre, daha önce yan yana yaşayan iki musiki vardı. Biri halkın içinde yaşayan Türk musikisi, diğeri aydınlar arasında yaşayan Osmanlı musikisiydi. Bu ikilik dil, edebiyat ve din gibi birçok alanda da görülüyordu.²⁶ Erol Güngör, bu noktada Gökalp'i eleştirmektedir. Ona göre Gökalp, Osmanlı tarihini çok iyi bilmeyişi yüzünden bu hataya düşmüştür.²⁷

Gökalp, kültür konusunda "tavizsiz bir muhafazakâr" medeniyet konusunda da "ateşli bir yenilikçi"dir: "Biz Osmanlı medeniyeti sahasında inkılapçıyız, Türk harsı sahasında da muhafazakârsınız... Türk inkılapçılığı, medeniyet hususunda muhafazakârlığı asla kabul etmez. Türkçülük ancak harsta muhafazakârdır. Bu muhafazakârlık inkılapçılığa mani değildir. Liberal inkılapçılar daima harsa hürmet etmişlerdir. Milli harsta muhafazakâr olmayanlar yalnız radikallerdir. Türkçüler radikal olamazlar. Aynı zamanda Türkçülük medeniyet sahasında da muhafazakâr olamaz."²⁸ Öte yandan Gökalp'in liberal kapitalizme yönelik ciddi eleştiriler de getirdiğini hatırlamak gerekir.²⁹ Gökalp'in medeniyet noktasından kendini "inkılapçı" (yenilikçi) sayması da muhafazakâr bir tutumdur. Çünkü inkılap, özü koruyarak bir halden başka bir hale dönüşmek demektir. Gökalp, inkılapçıları şöyle tanımlar: "İnkılapçılar cemiyeti ıslah etmek ve cemiyetin terakki ve tekamülünü çabuklatmak isteyenlerdir."³⁰ Islah, terakki, tekamül; muhafazakârlık kavramlarıdır.

Gökalp'e göre Osmanlı medeniyeti ile Batı medeniyeti uzlaşmaz. Tanzimatçıların başarısızlığı buradadır. Çünkü iki medeniyetin yan yana yaşaması olanaksızdır. Sistemleri birbirini bozar. Buna karşılık, Türk kül-

²⁵ Taha Parla, a.g.e., s.66.

²⁶ Bkz. Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, a.g.e., s.27,29,31.

²⁷ Bkz. Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul 1995, s.82-85

²⁸ Ziya Gökalp, *Makaleler IX*, Haz. Şevket Beysanoğlu, İstanbul 1980, s.39.

²⁹ Bkz. Taha Parla, a.g.e., s.185,186.

³⁰ Parla, a.g.e., s.156.

türü ile Batı medeniyeti bir arada yaşayabilir. Fakat bunun için tarihimize dönmeli ve ulusal kültürümüzü sağlamlaştırmalıyız.³¹

Gökalp, kültürün mü, medeniyetin mi daha önemli olduğu noktasında tercihini kültürden yana koymaktadır: “Mısırlılar medeniyette, Yunanlılar harsta ileri idiler. İkinciler birincileri mağlup etti. İranî’ler de öyle. Bu son Anadolu Muharebesi’nde (İstiklal Harbi) biz, harsımızın kuvvetiyle Yunan ve Avrupa’nın medeniyetini yendik.”³²

Gökalp, Din ve Muhafazakârlık

Muhafazakârların üzerinde durduğu en önemli konulardan birisi hiç şüphesiz ki, dindir. Ateist muhafazakârlar olsa da bu istisnai bir durumdur. Gökalp’in düşünce sisteminde din merkezi bir konumdadır. Ona göre, kültür ve medeniyeti oluşturan sekiz temel unsurdan en önemlisi dindir.

Taha Parla, biraz tereddüt içerisinde, Ziya Gökalp’in düşünce sisteminde dinin ikinci planda görüldüğünü ifade etse de³³ din, onun sisteminin merkezinde ve birinci plandadır. Bunu onun “değerler piramidi” anlayışında açıkça görmek mümkündür.

Gökalp’in dine bakışında muhafazakârların temel prensiplerinden birisi olan sezgi ve hislerin yeri çok önemlidir. O, kültürü de ilhama dayandırmaktadır. Gökalp, sezgi yerine İslami geleneğe uyarak “kalp” kavramını kullanmaktadır. O, klasik muhafazakârlar gibi aklın aşırı yüceltilmesine de karşıdır. Ona göre akıl sadece maddi değerlerde geçerlidir. Manevi değerlerde ise devreye kalp girmektedir. O bu çerçevede Paskal’dan şu alıntıyı yapmaktadır:

“Büyük Fransız filozoflarından Paskal diyor ki, kalbin başka bir akli vardır ki aklın ondan haberi yoktur.”³⁴ Kalbimiz dini, ahlaki, bedii kıymetleri anlar, onlardan vecd alır, bu vecdlerle saadet içinde yaşar. Aklımız ise kıymetleri maddi kadrolara sokmaya çalışır. Akıl bu işte muvaffak olamayınca akıl ile kalp arasında gayet şiddetli bir mücadele başlar.³⁵ Bu duruma düşmemek için, akılla kalp arasındaki sağlıklı bir denge kurulmalıdır.³⁶

³¹ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul 1995, s.109.

³² Gökalp, *Makaleler IV*, a.g.e., s.43.

³³ Bkz. Taha Parla, a.g.e., s.56.

³⁴ Gökalp, *Makaleler IV*, a.g.e., s.32.

³⁵ Gökalp, a.g.e., s.32,33.

³⁶ Bkz. Gökalp, a.g.e., s.33.

Gökalp'in din ve muhafazakârlık çerçevesinde üzerinde durulması gereken en önemli görüşlerinden birisi, onun "değerler piramidi" anlayışdır. O, toplumu; bir hiyerarşi içinde işleyen, değerler armonisi olarak görmektedir: "İçtimai hayat birtakım kıymetlerin teşkil ettiği ahenktir; bu kıymetlerin ahengi, bir meratibe (hiyerarşiye) tabi olmalarıyla husule gelir. Kıymetlerin meratibi ise sırasıyla birbirinin fevkinde bulunmalarıdır."³⁷ Hiyerarşi, bilhassa fıtrî hiyerarşi, muhafazakârların çok önem verdiği bir meseledir.³⁸

Gökalp'e göre toplumdaki değerlerin en altında iktisat, en üstünde de din yer almaktadır: "İçtimai kıymetlerin en aşağısı iktisadi kıymettir."³⁹, "Fakat, başka bir kıymet daha vardır ki, bütün manevi kıymetleri cami olmak dolayısıyla ahlaki kıymeti de camidir; bu itibarla ahlaki kıymetin de fevkindedir. Bu en yüksek kıymet, dini kıymetten ibarettir. Dini kıymeti de bize mukaddes kelimesi irae eder."⁴⁰ Burada görüldüğü gibi Gökalp, dini, en önemli değer olarak görmektedir. Ona göre din, ahlak dahil içinde bütün manevi değerleri barındırmaktadır. Gökalp, bu noktada; ahlakla dini birbirinden tamamen ayıran pozitivist ya da modern akımlarla ters düşmektedir.

Ona göre bir değer diğer değerlerden daha üst konumda yer alması alttaki değerler için bir eksiklik değildir. Bu sağlıklı bir toplum yapısı için gerekli bir durumdur. Ayrıca değerler birbirinden tamamen bağımsız da değildir. Onlar birbirine destek vermektedir:

"Dini kıymetin ahlaki kıymete bu suretle tefevvuk etmesi, ahlakın şerefine bir nakise iras etmez. Zira dinin en çok kuvvet verdiği şey ahlakıdır. Peygamberimiz, ben ahlakı itmam için gönderildim, buyuruyor. Bundan başka, bir şey mukaddes ise, o behemehal iyidir de. Hatta, diyebiliriz ki mukaddes iyiden daha iyi bir şeydir. Ahlak ile dini, tasavvufi bir menkıbe ile tavzih edelim: Bir din kahramanı bir ahlak kahramanına ne yapıyorsunuz diye, sormuş. Ahlak kahramanı, bulursak şükrediyoruz, bulamazsak sabrediyoruz, demiş. Bu söze karşı din kahramanı şu cevabı vermiş: Bu sizin yaptığınızı Horasan'ın köpekleri de yapmaktadır.

³⁷ Ziya Gökalp, Makaleler VII, Abdülhaluk Çay, Ankara 1982, s.21.

³⁸ Bkz. John Hoffman, a.g.e., s.87.

³⁹ Gökalp, Makaleler VII, a.g.e., s.21.

⁴⁰ Gökalp, a.g.e., s.22.

Biz, bilakis, bulmazsak şükrederiz, bulursak sabrederiz. Bu misal bize, dinin ahlaktan daha yüksek bir ahlak olduğunu gösteriyor.”⁴¹

O, değerleri beş ana kısma ayırmaktadır. Bunlar diğer alt değerleri de içermektedir: “Kıymetler; iktisadi, muakalevi, bedii, ahlaki, dini kıymetler namıyla beş nevidir. Başka kıymetler bu beş nevin içindedir.”⁴² Bu durumda onun toplumsal değerler piramidi önem sırası ve yukarıdan aşağıya doğru şöyle oluşmaktadır:

1- Dini Değerler 2- Ahlaki Değerler 3- Bedii Değerler 4- Muakalevi (Felsefi) Değerler 5- İktisadi Değerler

Gökalp’e göre sağlıklı bir toplum yapısı için bu değerlere önem sırasına göre kıymet verilmelidir. Bu durum akıl ve adalet duygularının da bir sonucudur: “Şu kadar var ki bu içtimai hayatların hepsine kıymet vermekle beraber, aralarındaki silsilei meratibi aramak da lazımdır. İnsanda aklın vazifesi, her şeyi layık olduğu mevkie koymaktır. Adalet de, herkese hakkını vermektir.”⁴³

Ona göre, sadece toplumsal açıdan değil, ferdi hayat açısından da değerlerin mertebesine dikkat edilmelidir. Aksi takdirde programsız bir hayat yaşanmış olur: “İçtimai kıymetler, bu suretle bir manzume halini, bir sistem şeklini aldı. İnsan, içtimai kıymetler arasında bir silsilei meratip kabul etmezse, hayatına bir program yapamaz. Dini, ahlaki, bedii, muakalevi ve iktisadi hayatlardan her birine ne derecede iştirak etmesi lazım geldiğini tayin edemez. Mütefekkir bir insanın hayatı, bu beş türlü hayatın muhassalasıdır. Bir insan, muntazam bir ömür geçirebilmek için, bir tabip reçetesindeki ilaçlar gibi, bu beş türlü hayatın miktarlarını ilmi bir surette tayin etmiş olmalıdır.”⁴⁴ İnsanı ve toplumu belli mertebeler silsilesine göre düzenleme gayreti, klasik muhafazakârlığın temel hedeflerinden birisidir.

Gökalp’e göre bu beş ana değer, diğer değerleri de içermektedir. Örneğin, hukuk ve siyaset ahlaki değerlerin bir alt dalını oluşturmaktadır. Ona göre bir işin hukuki olması adil olmasına bağlıdır. Ayrıca hukukun halkın ahlakına dayanması gerekir. Kanunlar milli ahlaka dayanmazsa onlara gereği gibi itaat edilmez: “Hukuki, siyasi kıymetler de, ahlaki

⁴¹ Gökalp, a.g.e., s.22.

⁴² Gökalp, a.g.e., s.28.

⁴³ Gökalp, a.g.e., s.40.

⁴⁴ Gökalp, a.g.e., s.40.

kıymetler nevine dahildir. Bir işin muhik, meşru, adilane olması, onun iyi olması demektir. Hukuk halkın ahlakına istinat etmezse muhterem tanınmaz. Kanun kuvvetini, milli ahlaka uygunluğundan almazsa muta olmaz.”⁴⁵ Burada görüldüğü gibi Gökalp, hukuk ve siyaset konusunda da muhafazakârdır.

GÖKALP ve MUHAFAZAKÂRCA DÖNÜŞÜM TEORİSİ

Gökalp’in yaşadığı dönem; Osmanlı’nın iç ve dış dinamikler tarafından büyük değişimlere zorlandığı bir zamana tekabül etmektedir. Artık eskiyi aynıyla devam ettirmek neredeyse imkansız hale gelmiştir. Aynı dönemde yaşayan önemli İslam düşünürlerinden Said Nursi 1911 yılında neşredilen bir eserinde bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Size kısa bir söz söyleyeceğim; ezber edebilirsiniz: İşte, eski hal muhal; ya yeni hal veya izmihlal...”⁴⁶

Tanzimat, Islahat, Meşrutiyetler, Meclis-i Mebusan, Kanun-i Esasi ve Mecelle bu büyük değişimin sadece birkaç göstergesidir. Madem ki değişim kaçınılmazdır, o halde nasıl ve ne şekilde değişmek gerekir? Bu soruya Osmanlı’nın son döneminde yaşayan birçok devlet adamı, aydın ve din adamı çok farklı şekillerde cevap vermişlerdir. Ziya Gökalp’in de zihnini meşgul eden en önemli sorun bu olmuştur.

Gökalp, meşgul olduğu Batı ilmine dayanarak cemiyetimizin bütün meselelerini en etraflı ve sistematik bir tarzda görmüş olan ilk büyük mütefekkidir. Ondan evvel gelenlerde, hiçbir zaman bu tamlığı, tecanüsü ve sistemi göremeyiz.⁴⁷ Gökalp, insandan başlayarak bütün Osmanlı toplumunu, hatta bütün İslam dünyasını dönüştürecek; sistematik, muhafazakâr bir teori üretmiştir. Şimdi onun bu teorisinin bazı başlıklarını ele alalım.

Türkleşmeli İslamlaşmalı Muasırlaşmalı

1912-1913 yılları arasında yayınladığı bir dizi makale, 1918 yılında “Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak” ismiyle yayınlanmıştır. Bu kitapçık onun bu değişim projesinin özünü içermektedir. O, bu çalışma-

⁴⁵ Gökalp, a.g.e., s.28.

⁴⁶ Said Nursi, Münazarat, Risale-i Nur Külliyyatı 2, İstanbul 1996, s.1940.

⁴⁷ Ülken, a.g.e., s.XXIII.

sında muhafazakârlıkla modernlik yani, muhafaza edilmesi gerekenlerle değişmesi gerekenler arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır.

Onu, sadece devleti kurtarmaya çalışan bir ideolog olarak görmek ya da onun dini değil de devleti merkeze aldığını savunmak⁴⁸, kanaatimizce isabetli değildir. Çünkü o, sosyal teorisinde; dini, dolayısıyla insan ve toplumu merkeze almaktadır.

Gökalp'e göre, Osmanlı'nın son zamanlarında ortaya çıkan bu üç akım, gerçek ihtiyaçlardan doğmuştur.⁴⁹ O dönemde ortaya çıkan sosyalizm ise, zararlıdır.⁵⁰ Komünizm ve sosyalizm karşıtlığı, tipik bir muhafazakârlık davranışıdır.

Türkleşmek Nedir?

Gökalp'e göre Tanzimatçılar, sosyal gerçekliği olmayan bir Osmanlı milleti oluşturmaya çalıştılar. Onlara göre Türkçe denen bir dil yoktu, onun yerine Osmanlıca vardı. Ona göre bu bir yalandı ve bu yalana hiçbir Osmanlı tebası (anasır) inanmadı. Her kavim mekteplerinde kendi çocuklarına kendi tarihini ve kendi dilini öğretti.⁵¹ Bu durum ise devlet ve toplumu parçalanmaya götürüyordu. Bundan kurtuluş yolu, Türklerin derhal milliyet şuuruyla bütünleşmeleridir. Bu durum, hem İslam Ümmeti hem de Osmanlı tebasının birliği açısından da çok önemlidir: "Türk gençleri pekala anlamışlardır ki bugün en mukaddes vazife Türklerin bütün siyasi fırkalar, bütün içtimai cereyanlar fevkinde birleşmesidir. Bu ittifak hasıl olunca, İslam'ın vahdeti ve Osmanlılığın tamamıyeti daha emin bir vaziyete girer."⁵²

O, teorisinde milliyete, İslam'a ve muasırlaşmaya önem vermeyi; bu üçünü uyum içinde geliştirmeyi önermektedir. Çünkü bu asır, milliyet asrıdır. Doğu'da da Batı'da da insanları motive eden en önemli faktör artık budur. Tanzimat'tan sonra "Osmanlılık" kavramı, Osmanlı'yı oluşturan unsurlar tarafından karşılık görmemiştir. Türklerin milliyet mefkuresinden uzak durmaları hem devlet için hem unsurlar için çok olumsuz olmuştur.

⁴⁸ Bkz. Ülken, a.g.e., s.XXIII.

⁴⁹ Bkz. Ziya Gökalp, Kitaplar, Haz. Şevket Beysanoğlu, Yusuf Çotuk Söken vd., İstanbul 2007, s.45.

⁵⁰ Bkz. Gökalp, Kitaplar, a.g.e., s.75.

⁵¹ Bkz. Gökalp, Kitaplar, a.g.e., s.63.

⁵² Gökalp, Kitaplar, a.g.e., s.64.

Ülkemizde güçlü hükümetlerin oluşmaması da bununla alakalıdır. Pek istenmeyen milliyetçilik, Osmanlıya zarar değil fayda getirecektir.⁵³

O, milliyetçiliğin belli bir dönem Osmanlı ve İslam dünyasına zarar veren ma'nevi bir mikrop olduğunu da kabul etmektedir: “İslam aleminin son ümidi olan Osmanlı Devleti’ni yüz seneden beri parçalayan ma'nevi bir mikrop var. Bu mikrop şimdiye kadar Osmanlılığın düşmanı idi ve İslamiyet’e büyük zararlar verdi. Fakat bugün artık İslamların lehine dönerek yaptığı mazarratları telafi etmeye çalışıyor. Bu mikrop milliyet fikridir.”⁵⁴

Ona göre, bu üç mefkure birbiriyle çatışmamaktadır: “O halde her birinin nüfuz dairelerini tayin ederek bu üç gayenin üçünü de kabul etmeliyiz; daha doğrusu bunların bir ihtiyacın üç muhtelif noktadan görülmüş safhaları olduğunu anlayarak muasır bir İslam ve Türklüğü ibda etmeliyiz.”⁵⁵ “Asrın fünun ve felsefesini, fenniyat ve usuliyatını milli ve dini ananelerimize -izah ettiğimiz surette aşlar ve mezc edersek- muasır bir İslam-Türk medeniyeti hasıl olacaktır...”⁵⁶

Gökalp, 1923 yılında basılan Türkçülüğün Esasları kitabında da temel teorisini şöyle tekrar etmiştir: “Hulasa, yukarıdaki teşrihata göre, içtimai ilmihalimizin birinci düsturu şu cümle olmalıdır: Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim.”⁵⁷ Bu durum; Gökalp’in Osmanlı için “Türleşmek İslamlaşmak Musırlaşmak”, Cumhuriyet için ise, “Türkçülüğün Esasları” formülünü ürettiği yolundaki görüşü⁵⁸ çürütmektedir. Gökalp, Türkçülüğün Esasları kitabında, üç ayaklı ana teorisini korumaya çalışsa da, Halk Fırkası onun teorisinin sadece bir kısmına talip olmuştur. Bundan dolayı bu kitapta, ana teoriyle çelişen tenakuzlarla karşılaşmaktadır.

Gökalp’in milliyetçilik anlayışında, kesinlikle bir ırk şartının olmadığını ifade etmek gerekir. Parla, bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Gö-

⁵³ Bkz. Gökalp, Kitaplar, a.g.e., s.46,47.

⁵⁴ Gökalp, Kitaplar, a.g.e., s.85.

⁵⁵ Gökalp, Kitaplar, a.g.e., s.49.

⁵⁶ Gökalp, Kitaplar, a.g.e., s.56.

⁵⁷ Gökalp, Kitaplar, a.g.e., s.210.

⁵⁸ Bkz. Parla, a.g.e., s.40.,Bkz. Recep Şentürk, İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim, İstanbul 2006, s.147.

kalp'in sistemindeki belirleyici öğeler, ırkçı bir milliyetçiliğe izin vermez."⁵⁹ O, Türkçülüğün Esasları kitabında bu konuda şöyle demektedir:

"Bu ifadelerden anlaşıldı ki millet, ne ırki, ne kavmi, ne coğrafi, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir. Millet, lisanca, dince, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir. Türk köylüsü onu "dili dilime uyan, dini dinime uyan" diyerek tarif eder. Filhakika, bir adam kanca müşterek bulunduğu insanlardan ziyade, dilde ve dinde müşterek bulunduğu insanlarla beraber yaşamak ister."⁶⁰ Ona göre, atlarda ırk faktörü önemlidir, fakat insanlarda ırkın sosyal meselelerde hiçbir etkisi olmadığından dolayı, ırkı seçerelere bakmak doğru değildir.⁶¹ Burada Gökalp'in millet anlayışında, dine ne kadar çok önem verdiğini de görüyoruz.

Türkleşmek İslamlaşmaktır!

Gökalp, ısrarla Türkçülüğün, İslamcılıkla çatışmadığını, onunla bir problemi olmadığını, aksine Türkçülüğün aynı zamanda İslamcılık manasına da geldiğini ifade etmektedir: "Türkiye'de milliyet hissi uyanmaya başlayınca, Türk kelimesi başka türlü hücumlara maruz oldu... Bir taraftan da Türkçülük, İslamcılığa muhalefetle itham edildi. Halbuki Türkçülerin gayesi muasır bir İslam Türklüğüdür."⁶² O, daha ileri giderek, Türkçülerin takip etmesi gereken bir ümmetçilik programı da ortaya koyar:

"Türkçülerin millet mefkuresi Türklükse, ümmet mefkuresi de İslamlıktır. Bence Türkçülerin ayrıca bir ümmet programları olmalı ve başlıca esasları da şunlar bulunmalıdır: 1- Bütün İslam kavimleri arasında müşterek olan Arap hurufunu bila-tagayyür muhafaza etmek. 2- Bütün İslam kavimlerde ilim ıstılahlarının müşterek bir hale getirilmesi...3- Bütün İslam kavimlerde müşterek bir terbiyenin tesisi için terbiye kongreleri in'ikad ettirmek. 4- Bütün İslam kavimlerin müftü teşkilatları arasında daimi bir irtibat vücuda getirmek. 5- İslam ümmetinin timsali olan "hilal" in kutsiyetini muhafaza etmek. Bu umdelerden anlaşılıyor ki Türkçülük aynı zamanda İslamcılıktır."⁶³

⁵⁹ Parla, a.g.e., s.13.

⁶⁰ Gökalp, Türkçülüğün Esasları, a.g.e., s.17,18.

⁶¹ Bkz. Gökalp, a.g.e., s.19.

⁶² Gökalp, Kitaplar, a.g.e., s.65.

⁶³ Gökalp, a.g.e., s.66.

Muasırlaşmak Nedir?

Gökalp'te muasırlaşma büyük oranda Batı medeniyetine girmek demektir. Fakat bunun için bir şartı vardır. O da, Türklük ve Müslümanlığın yani, kültürün tamamen korunmasıdır:

“Çünkü medeniyet milletlerin elbisesi gibidir. Fertler elbise değiştirdiği gibi milletler de medeniyetlerini değiştirebilirler. Mesela Türkler, vaktiyle Aksa-i Şark medeniyetine girdiler. Şimdi de, Türklüğümüzü ve İslamlığımızı tamamıyla muhafaza etmek şartıyla Garp Medeniyetine girmemizde hiçbir mahzur yoktur. Türklüğümüze ve İslamlığıımıza gelince bunların mecmuuna hars namı verilir.”⁶⁴ Ona göre, bizim kültürümüz Türklük ve Müslümanlığın toplamıdır. Ayrıca biz, Batı medeniyetine girmek zorundayız. Aksi takdirde esirlik kaçınılmaz olacaktır:

“Bugün Garp medeniyetini kabule mecburuz. Kabul etmediğimiz takdirde Garp devletlerinin esiri olacağız. Garp Medeniyetine hakim olmak yahut Garp devletlerine mahkum olmak, bu iki şıktan birini kabul mecburiyetindeyiz. Bu gün artık şu hakikat anlaşılmıştır: Avrupa'ya karşı hürriyetimizi ve istiklalimizi müdafaa edebilmek için, Avrupa'nın medeniyetini iğtinam etmemiz lazımdır.”⁶⁵ Onun burada kullandığı “iğtinam” kelimesi “ganimet alma” manasına gelmektedir.⁶⁶

Ona göre, Batı Medeniyetini almamızın dini açıdan hiçbir sakıncası yoktur: “Avrupa medeniyeti müspet ilimlerden ve sınai tekniklerden, içtimai teşkilatlardan ibarettir... Avrupa'nın kuvveti, yegane faikiyeti medeniyetindedir. Müslümanları mağlup etmesi ve bütün cihana hakim olması yalnız medeniyeti sayesinde. O halde bu kadar faydalı olan bu şeyi almakta niçin tereddüt edelim? Dinimiz bize -İlim Çin'de bile olsa arayınız- ve -Hikmet, mü'minin kaybolmuş malıdır. Nerede bulursa hemen almalıdır- diye bütün ilimleri ve hikmetleri iğtinam etmemizi emretmiyor mu? İşte bugünün ilimleri ve hikmetleri -Garp Medeniyeti- dediğimiz şeyden ibarettir.”⁶⁷

Gökalp'e göre, Batı medeniyeti, Eski Akdeniz Medeniyetinden ibarettir. Bu medeniyetin İlk kurucuları Turani milletlerdir. Daha sonra Müslüman Araplar, Acemler ve Türkler bu medeniyeti geliştirmişlerdir.

⁶⁴ Gökalp, Makaleler IX, a.g.e., s.39,40.

⁶⁵ Gökalp, a.g.e., s.40.

⁶⁶ Bkz. D. Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, Ankara 1986, s.509.

⁶⁷ Gökalp, Makaleler IX,

O halde bu kadar büyük hizmetlerimiz geçen bu medeniyeti almak bizim aynı zamanda hakkımızdır.⁶⁸ O, Avrupa medeniyetinden ne almalıyız, sorusuna “usul” diye, cevap vermektedir. Onlardan dil, ahlak, din vs. alamayız. Fakat bunların usul ya da metotlarını almalıyız.⁶⁹ Burada Gökalp’in hukuk ve siyaseti ahlakın bir alt dalı olarak gördüğünü⁷⁰ hatırlamamız gerekmektedir. O halde ona göre, Batı’dan hukuk ve siyaset de alamayız, sadece onların metotlarını almalıyız. Gökalp, Batı medeniyetinin ürünlerinin emeksiz bir şekilde alınmasına karşıdır:

“Şu ifadeler de gösteriyor ki, biz Avrupa’dan hatta müspet ilimlerin oralardaki neticelerini bile almayacağız. İlmi hakikatleri kendimizde bulmak üzere yalnız ilimlerini, usullerini alacağız, hatta tekniklerin fenlerin de mahsullerini değil kendilerini alacağız. Mesela, Avrupalı musikişinasların bestelerini değil, halkımız arasında terennüm edilen melodileri armonize edecek usulleri alacağız. Demek ki gayemiz, Avrupa musiki fennine göre, milli melodilerimizden hem milli, hem de Avrupalı bir musiki ibda etmektir.”⁷¹

İslamlaşmak Nedir?

Gökalp’in kuramında din ya da İslam başat konumdadır. Onda din, can suyu gibi bütün değer alanlarına hayat vermektedir. Türkleşme de, muasırlaşma da dine bağlıdır. Bundan dolayı o, bunları anlatırken, aynı zamanda İslamlaşmayı anlatmaktadır. Gökalp’e göre, Doğu toplumları için din (İslam), Batı’ya kıyasla daha önemlidir. Çünkü onların yapılarında her şeyin dinle bağlanması geleneği vardır. Onlar dünyevi başarılarla da dinle ulaşmışlardır:

“Garp’te her kemalin masdarı fen ise de Şark’ta her feyzin membaı dindir. Hükema, Garp ve Şark’ın her tarafında yetişmiş olduğu halde, Enbiyanın kaffesi Şarkta zuhur etmiştir. Şarklılar dünyevi saadetlere uhrevi gayeler takibi suretiyle destres olmuşlardır. Medeniyeti Şarkîye’nin istinatgâhı efkar ve hissiyatı dinîyedir.”⁷²

⁶⁸ Bkz. Gökalp, a.g.e., s.40,41.

⁶⁹ Bkz. Gökalp, a.g.e., s.41,42.

⁷⁰ Bkz. Gökalp, Makaleler VII, a.g.e., s.28.

⁷¹ Gökalp, Makaleler IX,

⁷² Ziya Gökalp, Makaleler I, Haz. Şevket Beysanoğlu, İstanbul 1976, s.79.

Yukarıdaki anlayışla paralel bir şekilde Gökalp, İslam dininin hem dünya hem de ahiret saadeti kazandırdığını, milletleri göz kamaştıracak derecede geliştirdiğini savunmaktadır: “Dini İslam, içtimai bir dindir, yalnız selameti ahireyi değil, saadeti dünyeviyeyi de kafildir. Bu kaziye-nin sıdkına hafızai insaniyet olan tarih, medeniyeti İslamiyeye muhassas olan sahaifi murassasıyla şehadet eder. Dini İslam, Arapları badiye çadırında, Acemleri fesadı ahlak mastabalarında, Türkleri bozkır yurtlarında buldu. Bir nefhai irşad ile bu kavimleri hazizi cehaletten evci fazilete is’ad etti. Sahai şarkı, bekayayı indirasiyle hala Avrupa’nın gözlerini kamaştıran bir medeniyeti lamiaya tulugah eyledi.”⁷³

Gökalp, ana hatlarını yukarıda ele aldığımız, bu büyük dönüşüm ya da inkılap anlayışını eğitime, bilime, siyasete, sanata, hukuka vb. kısacası hayatın bütün ünitelerine uyarlamaya çalışmıştır. Pozitivistlerden farklı olarak bilimle dini, ahlakla dini birbirinden ayırmamıştır. İlim, Allah’ın bütün insanlığa bir ikramıdır.⁷⁴ Bilim ne kadar gelişirse gelişsin insan vicdanını tamamen tatmin edemez, onun boşluğunu ancak din doldurabilir.⁷⁵

GÖKALP ve MUHAFAZAKÂR DÖNÜŞÜM PROJELERİ

Gökalp, büyük dönüşüm kuramını, bazı dönüşüm projeleriyle de desteklemiştir. O, bu projelerinde tam bir muhafazakârdır. O, eskinin özünü bozmadan, onu yeniden işler hale getirmeye çalışmıştır. Bu bir manada teceddüttür. Burada Gökalp’in hiçbir zaman; eski kurumları kökünden söküp atma tavrına girmediğini vurgulamamız gerekir. Onun önemli dönüşüm projelerinden birisi, hilafet kurumudur.

Bağımsız ve Teşkilatlı Hilafet Kurumu İşlemeli

Gökalp’in kuramında İslam dünyasıyla bütünleşme ya da ümmet anlayışı çok önemli bir yere sahiptir. O, her zaman hilafet kurumunun çok önemli olduğuna inanmıştır. Bundan dolayı hilafetle alakalı çok önemli tespitlerde bulunmuştur. Bu çerçevede bir “hilafet tipolojisi” geliştirmiştir. Ona göre dört tip hilafet modeli vardır. Bunlar; 1- Halife Sultanlar (Hulefai Raşidin Dönemi). 2- Sultan Halifeler (Emevi, Abbasi ve Osmanlı Halifeleri). 3- Teşkilatsız Halifeler (Selçuklular Dönemi Bağdat Halife-

⁷³ Gökalp, a.g.e., s.113.

⁷⁴ Gökalp, a.g.e., s.98.

⁷⁵ Bkz. Gökalp, a.g.e., s.100.

leri). 4- Bağımsız ve Teşkilatlı Halifeler (Saltanatın Kaldırılmasından Sonra Türkiye'deki Halifelik)⁷⁶

Gökalp, Türkiye'de saltanat kaldırıldıktan sonra (1922), hilafetin aldığı yeni şekilden ideal bir hilafet modeli üretmeye çalışmıştır: "Müslümanlarda bütün ehli kible'nin bir tek ümmet teşkil etmesi ve aynı halifeyi müşterek reis tanınması son derece faydalıdır. Çünkü bu surette, hilafet makamı, İslamiyet'in vaktiyle bilhassa siyasi ihtilaflar dolayısıyla ayrılmış olduğu muhtelif mezhepleri ilmi kongreler vasıtasıyla birleştirebilir. İslam ittihamı adı verilen birleşme, işte bu dini anlaşmadan ibarettir."⁷⁷

Gökalp'e göre, Osmanlı halifelerinin hem siyasi hem de dini otoriteyi aynı anda taşımaları yüzünden birçok İslam ülkesi halifeyi tam anlamıyla kabullenemiyordu. Çünkü dini işlere siyasi işlerin karışmasından emin olamıyorlardı.⁷⁸ Oysa yeni dönemde Halife hiçbir devletin özel siyasetine bağlı olmayacağından dolayı, bütün İslam dünyası tarafından daha kolay benimsenecektir.⁷⁹

Hilafet kurumunun bu yeni modeli eskisinden binlerce defa daha üstündür: "Görülüyor ki bugünkü Hilafet makamı, eskisinden binlerce daha kuvvetlidir. Türkiye Devleti ve milleti onun başlıca istinatgâhı olmakla beraber, bütün İslam devletleri ve milletleri de maddeten ve manen ona zahir olacaklardır. Fakat onun en hakiki ve en büyük kudret membaı, bugün Avrupa'yı kendine hürmet etmeye mecbur eden İslam dininin azametidir."⁸⁰

Türkiye'de yeni halifenin seçilmesi büyük bir bayramdır: "Geçen Cuma günü İslam aleminin bütün camii şeriflerinde müttehiden icra olunan yeni Halife Hazretleri'nin intihap merasimi, bütün Müslümanları kalben birleştiren büyük bir bayram oldu. Zira, o gün tamamıyla ümmete ait bir imamı ekbere nail olan İslam aleminin mütesanit bir ümmet olduğunu geçmiş zamanlara nispetle daha kuvvetli hissetti."⁸¹

Hilafet hakkının Osmanlı Ailesine ait olması da gayet isabetli bir durumdur. Çünkü Osmanlı ailesi Türklük ve İslamiyet'e büyük hizmetler

⁷⁶ Bkz. Gökalp, Makaleler VII, a.g.e., s.184.

⁷⁷ Gökalp, a.g.e., s.156.

⁷⁸ Bkz. Gökalp, a.g.e., s.179.

⁷⁹ Bkz. Gökalp, a.g.e., s.179,180.

⁸⁰ Gökalp, a.g.e., s.180.

⁸¹ Gökalp, a.g.e., s.179.

yapmış bir ailedir: “Hilafete intihap olunmak hakkının Ali Osman’a has-redilmesi hususuna gelince, bu da son derece musibdir. Zira bu muhterem aile, birkaç bin seneden beri Türklüğe, altı yüz seneden beri de hem İslamiyet’e ve hem de Türklüğe büyük şanlar kazandırmış, büyük hizmetler ifa etmiş mübarek bir hanedandır. Bu kaidenin kabulüyle, hem ehliyetle kazanılmış tarihi bir hak, sahipleri elinde ika edilmiş, hem de intihap esnasındaki ihtilaflar ve ihtiraslar asgari bir hadde indirilmiştir.”⁸²

O, hilafetin bu yeni şeklinin oluşmasına katkılarından dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisine ve onun başkanı Mustafa Kemal Paşa’ya teşekkür etmektedir. Gökalp’e göre böylece hakimiyeti milliye ve demokrasi ile hilafet kurumu arasında bir uyum sağlanmıştır. Bu uyum gerçek bir İslam Birliğinin oluşmasına hizmet edecektir.⁸³

Mektep ve Medrese Gerçek Zeminine Oturmalı

Gökalp, Tanzimat’tan sonra gündeme gelen medrese mi, mektep mi, tartışmasında; şekilden çok özü dikkate almaktadır. Ona göre milli olmayan yani bizim kültürümüze dayanmayan medrese de mektep de zararlıdır:

“Türkiye’yi diğer ülkelerden ayıran hususi bir hal var: Başka milletlerde en seciyeli ve ahlaklı kimseler tahsilde en ziyade ileri gitmiş fertler arasından çıktığı halde, bizde ekseriyetle bunun aksi vaki oluyor. Türkiye’de vatan için en muzır adamlar medrese yahut mektepten nasip alanlardır. İlanı Meşrutiyetten beri gördüğümüz birçok vakıalar bu paradoksal hakikati teyit etmektedir. Bu vakılardan çıkan netice şudur: Türkiye’de medrese ve mektep, terbiye ettiği fertlerin ahlak ve seciyesini bozuyor... Bence bunun bir tek sebebi var: Bu sebep diğer milletlerin maarifi milli mahiyette olduğu halde, bizim maarifimizin kozmopolit bir halde bulunmasıdır.”⁸⁴

Gökalp, mutlak manada medrese karşıtı değildir. Yukarıdaki çerçevede ıslah edilecek medreseler, yeniden çok faydalı hale gelebilir:

“Evaili İslamda medreselerde ulumi diniyye ve içtimaiyyenin kaffesi tedris olunuyordu. Medreselerden yetişen ulema, hakikatten ulemai din ve veresei Enbiya olurlardı. Medreseler, ümmeti İslamiyyenin müzekkii ahlak ve mürebbii maneviyatı idi. Cehaleti diniyyenin mahsulü olan

⁸² Gökalp, a.g.e., s.180.

⁸³ Bkz. Gökalp, a.g.e., s.180.

⁸⁴ Gökalp, a.g.e., s.151.

devri muzlimi istibdat, bizde maddi ve manevi birçok fenalıklar tevhit etmiştir... Bu millette hikmeti diniyye tenmiye ve ta'mim edilmedikçe Meşrutiyet, bir esası kavi üzere bina edilmiş sayılamaz. Ahalimiz her hakikati ulemadan işitmek, her neyyiri medeniyyeti medreselerden tulu etmiş görmek ister. Ulemamız hakkiyle muhakkik, medreselerimiz cidden bir merkezi tahkik olmalıdır ki, ahalimiz, feyizli bir terbiyeyi diniyye ve içtimaiyye alabilsin.”⁸⁵

Tekke ve Tasavvuf Gerçek Zeminine Oturmalı

Gökalp, tekke ve tasavvuf kurumunun da kültür zeminine oturmasını istemektedir. Bu çerçevede bir tasavvuf anlayışı, insana şahsiyet kazandırıp, yüksek ahlaklı insanlar yetiştirmektedir. O halde dinin bu yönüne de önem verilmelidir:

“Hulasa, din, bazı insanları evliyalık derecesine çıkarmakla onlara fevkalbeşer bir metanet, bir saburluk, bir şefkat ve fedakârlık veriyor... Bütün hayatlarında kuvvetli bir seciye gösteren insanlar, umumiyetle çocukluklarında dini bir terbiye alanlardır. Çocuklukta din terbiyesi almayanlar, ölünceye kadar şahsiyetsiz kalmaya, iradesiz ve seciyesiz yaşamaya mahkumdurlar... Filhakika, Allah’a tevekkül eden bir lahza ümitlen mahrum kalmaz, bir dakika bedbin olmaz, hiçbir düşmandan korkmaz, hiçbir kedere mağlup olmaz. Daima meserret, huzur ve saadet içinde yaşar. Bir filozof diyor ki: Ağacın kıymeti yemişinden anlaşılır. O halde, bu kadar tatlı yemişleri veren böyle bir ağaca lakayt kalmak büyük bir gaflet değil midir?”⁸⁶ Gökalp, tasavvuf ile Türk’ler arasında çok güçlü bağların olduğunu da söylemektedir. Ona göre tasavvuf, Türker’in milli mezhebidir.⁸⁷

Tasavvufun ise en önemli yönü, nefisle mücadeledir. Ona göre kuvvetli iman ve takva sahibi olan İslam ordularının başarısının sırrı buradadır. Gökalp, böylece kışarlarda da dini eğitimin önemine dikkat çekmektedir : “Hazreti Resulullah Aleyhisslati Vesselam, gazalardan birini ba’del ikmal Medinei Münevvere ‘ye avdet buyurdıkları sırada -Cihadı asgardan cihadı ekbere rücu ediyoruz- buyurmuşlardı. Bu Hadisi Şerife istinaden ehli İslam, gazaya Cihadı Asgar, mücahedei nefse Cihadı Ek-

⁸⁵ Gökalp, Makaleler I, a.g.e., s.80.

⁸⁶ Gökalp, Makaleler VII,

⁸⁷ Bkz. Ziya Gökalp, Makaleler II, Haz. Süleyman Hayri Bolay, Ankara 1982, s.58.

ber nazariyle bakarlardı. İslam askeri, mücahedei nefsi mücahedei ağ-yara daima takdim ederdi. Hazreti Ömerül Faruk, radiyallahu anh, Sa'd bin Ebi Vakkas Hazretlerine gönderdiği bir mektupta -Zaferin akvası takvadır- düsturi askerisini yazmıştı. Kuvveti iman ve silahı takva ile mücehhez olan İslam ordusunun esbabı muzafferiyeti, maneviyattaki mükemmeliyet ve metanetten ibaret olduğuna hiç şüphe yoktur.”⁸⁸

O, bazı tarikatların tarihte oynamış oldukları büyük sosyal roller üzerinde de durmaktadır. Mesela, Moğol istilası esnasında Maverannehir tekkeleri vakıf güçleri sayesinde Timur'un ordusuna destek vermişler ve böylece İslam dünyası Moğol belasından kurtulmuştur.⁸⁹ Yezidilik, Nusayrilik, Dürzilik gibi Ehli Sünnet harici mezheplerin de tasavvuf ve tekke kökenli olduklarına dikkat çeken Gökalp, tekkelerin bir an önce ıslah edilmesini istemektedir. Bunun yapılması halinde, böylesi hareketlerin de önü alınacaktır. O, tekkelerde İmam Kuşeyri'nin Risalesi ve Gazali'nin İhyası gibi kitapların muntazam bir şekilde okunmasını tavsiye etmektedir.⁹⁰ Gökalp'in vefatı üzerine Ruşen Eşref onu, “Tasavvuftan gelen ve Türkler'e Doğu yoluyla Batı'yı getiren bir düşünür” olarak vasıflamıştır.⁹¹

Fıkıh Sosyal Hayatı Geliştirmeli

Gökalp'in en önemli muhafazakâr sosyal projelerinden birisi de fıkıhın ya da İslam hukukunun, sosyal hayatta daha fonksiyonel hale gelmesidir. Ona göre, fıkıhın başarısıyla toplumsal gelişme arasında doğru orantı vardır. Son birkaç asırdır fıkıh adeta toplumun önünü tıkayan bir mahiyete bürünmüştür. Bundan çıkış yolu, fıkıhın yeniden sosyal hayatı geliştirici bir yapıya kavuşturulmasıdır. O, bunun için “örf” ve “toplumsal ihtiyaç” kavramlarını gündeme getirmiştir.⁹²

Ayrıca Gökalp, bazı fıkhi hükümlerin sadece zamana göre değil, aynı zamanda toplumların yapısına göre de değişmesi gerektiğini savunmuştur: “Vakıa hüsnü kubh, zihincilerin (rasyonalistler) iddia ettiği gibi ferdi ve akli değil, mefkurecilerin (idealistlerin) kabul ettikleri vechile fevkal akıl ve içtimaidir. Fakat içtimai ve mutlak olmaları cemaatten cemaate mütebeddil olmamalarını istilzam etmez... Mesela devletlerin ka-

⁸⁸ Gökalp, a.g.e., s.84.

⁸⁹ Bkz. Gökalp, Makaleler I, a.g.e., s.85,86.

⁹⁰ Bkz. Gökalp, a.g.e., s.86,87.

⁹¹ Parla, a.g.e., s.44.

⁹² Bkz. Gökalp, Makaleler I, a.g.e., s.17,29,18.

nunları birbirine uymamakla beraber her devletin kanunu kendi memleketinde mutlak bir muhtariyeti haizdir. Nasıl ki milletler için ahlak da böyledir. Fiillerin hayır yahut şer olması için de cereyan ettikleri içtimai enmuzeçlere nisbetledir. Buna binaen yalnız zamanların tegayyürüyle değil, nisbet olundukları cemaatlerin tehalüflüyle de ahkâmın değişmesi lazım gelir.”⁹³

Gökalp, örfün fıkıh alanındaki yerini daha fazla genişletmeyi ve böylece fıkıhı sosyal hayatla daha bütüncül hale getirmeyi teklif etmiştir.⁹⁴ Hatta o, bu çerçevede “İçtimai Usulü Fıkıh” (Sosyal Fıkıh Usulü Bilimi) diye, fıkıha yardımcı olacak yeni bir bilim dalı kurmayı teklif etmiştir. Bu bilim dalı, örf kavramı üzerinde yoğunlaşacak, örfün tarihi ve sosyolojik merhalelerini ortaya çıkaracaktır.⁹⁵ Gökalp, teklif ettiği bu bilime altyapı hazırlama bağlamında, İslam hukuk tarihinde örfe verilen önem üzerinde durmuştur.⁹⁶ Türkiye’nin önemli fıkıh otoritelerinden İbrahim Kafi Dönmez, TDV İslam Ansiklopedisindeki “örf” maddesinde; Gökalp’in fikirlerinin fıkıhla sosyal hayat arasındaki sıkı ilişkiyi vurgulama yönüyle;⁹⁷ tartışma götürmez bir öneme sahip olduğunu belirtmektedir.

Gökalp’e göre, İslam şeriatı (hukuku) semavi köklere sahip bir tuba ağacı gibidir. Bu ağaç kurumamış ve modern dünyanın ihtiyaçlarına cevap verme kapasitesine sahiptir. Şu anda yeteri kadar meyve vermeyen bu ağaç, sosyal örflerden de beslenerek; ihtiyaçları karşılamalı ve böylece sosyal hayatı geliştirmelidir: “Evet, İslam şeriatı semavi köklere malik bir tuba ağacıdır. Fakat bu ağacın hikmeti vücudu dünyevi bir feza ve muhitte yaşamak, içtimai örflerden hava, hararet ve ziya alarak medeni ihtiyaçları tatmin etmektir. Bu ağaç birkaç asır yemiş verdikten sonra artık namiyeden mahrum kalmıştır denilemez.”⁹⁸

⁹³ Gökalp, a.g.e., s.18,19.

⁹⁴ Gökalp, a.g.e., s.19,20.

⁹⁵ Bkz. Gökalp, a.g.e., s.21,22.

⁹⁶ Bkz. Ziya Gökalp, Makaleler VIII, Haz. Ferit Ragıp Tuncor, Ankara 1981, s.21,22.

⁹⁷ İbrahim Kafi Dönmez, *Örf*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 34, Ankara 2007, s.91.

⁹⁸ Gökalp, a.g.e., s.22.

GÖKALP ve MUHAFAZAKÂRCA DÖNÜŞÜM TEORİSİNİN UYGULANIŞI

Gökalp'in teorisi; üç fil ayağı üzerine yükselen bir kubbe gibidir. Bu ayaklar birbirinden bağımsız değildir. Biri ya da ikisinin tercihi durumunda kubbe çökmektedir. Bu açıdan bakıldığında onun teorisi, ne Osmanlı döneminde ne de Cumhuriyet döneminde; tam olarak uygulanamamıştır. Bununla birlikte Gökalp'in Cumhuriyet'in ideoloğu olduğu, Halk Partisi'nin fikri altyapısını hazırladığı gibi, yanlış bir kanaat de vardır. Bize göre, İttihat Terakki de Halk Partisi de Gökalp'in teorisinin sadece bir kısmını uygulamaya kalkmışlar ve bundan dolayı da başarısız olmuşlardır. Gökalp'in Halk Partisinin umdelerine yazdığı şerh⁹⁹ bu durumu değiştirmez.

Halk Partisi döneminde, gerek teoride gerekse pratikte Gökalp'in kuram ve projeleri çarpıtılmıştır. Bunlar kasıtlı ya da kasıtsız olmuştur.¹⁰⁰ Esasen onunla Halk Partisi arasında çok ciddi uyumsuzluklar vardır. Mesela onun devlet ve tarih anlayışıyla Halk Partisinin devlet anlayışı birbirinden çok farklıdır: "Gökalp'in belirgin bir şef, tek-parti ve otoriter devlet kuramı yoktu. Onun demokratik ve eşitlikçi halkçılığı, mesleki temsilin yanı sıra siyasal partilerin işlevine verdiği önem, korporasyonların devlet karşısında özerkliğini öngören solidarist korporatizmi ve parlamentonun yürütme üzerindeki üstünlüğünde ısrarı, böyle bir kuruma zaten yol açmazdı."¹⁰¹ "Onun tarih felsefesi, bazı Kemalistlerinki gibi, tarihi durdurup, geçmişin istenmeyen bölümünü atıp, sıfırdan yeni toplum ve yeni devlet yaratmaya imkân tanıyan bir tarih felsefesi değildi."¹⁰²

Onun millet anlayışı ile Halk Partisinin millet anlayışı arasında da ciddi farklar vardır. Gökalp'e göre bir milleti oluşturan en önemli unsurlardan birisi dindir. Din aynı zamanda kültür ve ahlakı da beslemektedir. Onun kuramına göre, din olmadan milleti tanımlamak, anlamak ve izah etmek mümkün değildir. 1930'ların CHP'si ise "dini" millet tarifinin dışında bırakmıştır. Gökalp'in 1923'te basılan Türkçülüğün Esaslarındaki millet tarifi şöyledir: "Millet lisanca, dince, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan

⁹⁹ Bkz. Gökalp, *Kitaplar*, a.g.e., s.303-314.

¹⁰⁰ Parla, a.g.e., s.28,40.

¹⁰¹ Parla, a.g.e., s.174.

¹⁰² Parla, a.g.e.,212.

bir zümredir.”¹⁰³ “CHP’nin 1931’deki millet tarifi de şöyledir: Millet, birbirine dil, kültür ve ideal birliğiyle bağlanmış vatandaşların meydana getirdiği siyasi ve içtimai bir varlıktır. Din unsurunun bu tarifte yer almayışı oldukça manidardır.”¹⁰⁴

Gökalp, kuramında dine; tutuculuğa varmamak kaydıyla, bütün sosyal olay ve olgularda yer vermiştir. Bu tam bir muhafazakârlıktır. CHP ise, sadece millet kavramından dini çıkarmakla kalmamış; kültürden, ahlaktan, bilimden, sanattan kısacası bütün sosyal olay ve olgulardan dini çıkarmış ve dine, sadece vicdanlarda yer vermiştir. Bu da tam bir radikalliktir. Böylece CHP, kubbeyi iki ayak üzerinde tutmaya kalkmış ve kubbeyi ya da Gökalp’in teorisini çökertmiştir. Esasen, CHP’nin Türkleşme ve Muasırlaşma anlayışları da Gökalp’ten oldukça farklıdır.

Kuramına elinden geldiği kadar sadık kalmaya çalışan Gökalp, dinin önemini Türkçülüğün Esaslarına da taşımaya çalışmıştır. Fakat, çok geniş coğrafya ve toplumları alakadar eden teori; Halk Fırkasının programına sıkıştırılmaya çalışılınca, daralarak orijinalliğini kaybetmiştir. Mesela, Hukuki Türkçülük¹⁰⁵ kısmında din ile hukuku birbirinden ayıran Halk Partisi’nin görüşü görülmektedir. Halbuki Gökalp, daha önce İslam Hukuku ile ilgili çok önemli görüşler ortaya atmıştı. Orada tedrici bir ıslah, burada ise tam bir radikallik vardır. Bu Gökalp’in ana çizgisiyle uyuşmamaktadır. Taha Parla, bu durumu şöyle izah etmektedir: “Kemalistler hem içerik, hem yöntem bakımından Ziya Gökalp’in daha ılımlı ve tedrici inkılapçılığını aşmışlardır.”¹⁰⁶ O zaman; bu tenakuzların Halk Partisinin etkisiyle girdiği düşünülebilir.

Gökalp, daha önce halifelik kurumu ve halifelerle ilgili saygıdeğer ifadeler kullanırken burada “... Allah’ın yeryüzündeki gölgeleri addolunan halifeler...”¹⁰⁷ demek suretiyle, onları adeta hafife almaktadır. Bu onun daha önce yazdıklarıyla bir tenakuzdur. Ayrıca, burada halifeler böyle eleştirilirken üç-beş sayfa ileride ise, şu ifadeler vardır: “Türkiye’de Allah’ın kılıcı, halkçıların pençesinde ve Allah’ın kalemi, Türk-

¹⁰³ Gökalp, Türkçülüğün Esasları, a.g.e., s.18.

¹⁰⁴ Heyd, a.g.e., s.44., Bkz. Yusuf Sarıncay, Atatürk’ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı, İstanbul 1996, s.54-68.

¹⁰⁵ Bkz. Gökalp, Türkçülüğün Esasları, a.g.e., s.168-169.

¹⁰⁶ Parla, a.g.e., s.212.

¹⁰⁷ Gökalp, a.g.e., s.168.

çülerin elinde idi.”¹⁰⁸ Allah’ın gölgesi gibi maksadı aşan bir tabirinin İmam-ı Gazali dışında pek kullanılmadığı bir tarafa, Allah’ın gölgesi sıfatını alan halifeler kötü olabiliyorsa, Allah’ın kılıcı, Allah’ın kalemi olanlar nasıl iyi olabiliyor? Bu da bir tenakuzdur. Düşüncelerinde süreklilik olan bir bilim adamı için bunları izah etmek kolay değildir. Erol Güngör de bu kırılmalara kısmen işaret etmekte, onun bazı düşüncelerini tam olarak ifade edemediğini söylemektedir.¹⁰⁹

Gökalp’in ana kuramıyla esastan uyuşmayan yukarıdaki ve benzer görüşler Türkçülüğün Esasları kitabına girse de, Halk Partisi ile Gökalp’in arası hiç de iyi olmamıştır. Mesela Gökalp, Türkçülüğün Esasları dahil eserlerini hep Osmanlıca yazmıştır. O, “Şapkaya karşı fesi, Latin harflerine karşı Arap harflerini, Latin terimlerine karşı Arap terimlerini müdafaa etmiştir...”¹¹⁰ Bu durum, Gökalp’in Halk Partisi’nin bazı Batılaşma projelerini kabul etmediğini açıkça göstermektedir. Bundan dolayı olsa gerektir ki, Halk Partililer de ona pek sıcak bakmamışlardır.

“Kemalist önderliğin Gökalp’e karşı tutumu, oldukça ikircikli görünmektedir... Gökalp’in 1924’teki ölümü ile Atatürk’ün 1938’deki ölümü arasında Gökalp’in hiçbir eseri Latin alfabesine çevrilmemiştir... Gökalp’in bu denli ihmal edilmesini ilgisizlikle açıklamak mümkün değildir... Bazı Kemalistler onda dinci bir tutuculuk gördüler. Onun din ögesine verdiği yeri fazla buldular.”¹¹¹

SONUÇ

Ziya Gökalp, 19. Asırda Türkiye’nin yetiştirdiği en önemli muhafazakâr sosyal bilimcilerden birisidir. O, Batılı sosyal bilimleri ve Türk-İslam kültürünü harmanlayarak sistematik bir düşünce akımı oluşturmuştur. Bu düşünce sisteminin en önemli yönü; muhafazakârlıktır. Gökalp, İttihat-Terakki ve Halk Partilerinde siyaset yapmışsa da, onun bilim adamı kimliği hep ön planda olmuştur.

Gökalp’in sosyal teorisi; Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmaktır. Bu teori üç fil ayağı üzerine oturmaktadır. Bu ayaklar da “Kültür, Din ve Medeniyet”tir. Din, bu üç ayağın en önemlisidir. Gökalp, kültürü de

¹⁰⁸ Gökalp, a.g.e., s.178.

¹⁰⁹ Bkz. Erol Güngör, Sosyal Meseleler ve Aydınlar, İstanbul 1993, s.59.

¹¹⁰ Ülken a.g.e., s.XXXI.

¹¹¹ Parla, a.g.e., s.210,211.

medeniyeti de dine bağlamıştır. Bu ayaklardan biri ya da ikisi tercih edildiğinde teori çökmektedir. Balkan ve Birinci Dünya Savaşları yüzünden bu teori pratik olarak hayatiyet kazanamamıştır. İstiklal Savaşından hemen sonra, önce bu teori uygulanacakmış gibi göründü. Daha sonra, değişik sebepler yüzünden teorinin din boyutu dışlanarak uygulanmaya çalışılmış ve teori çökmüştür.

Türkçülüğün Esasları, başlı başına bir düşünce sistemi ya da bir sosyal teori değildir. Ana teorinin üç boyutundan sadece bir boyuttur. Bunun içinden de din, mümkün olduğu kadar çıkarılmıştır. Buna rağmen içinde yine de birçok dini unsur kalmıştır. Mesela, “İslam ümmetindeniz dediğimiz için, nazarımızda en mukaddes kitap Kur’an-ı Kerim, en mukaddes insan Hazret-i Muhammed, en mukaddes mabet Kabe, en mukaddes din İslamiyet olacaktır.” kısmı, bunlardan birisidir. Ana teoride, Türkçülük aynı zamanda İslamcılık manasına gelirken, Türkçülüğün esaslarında bu vurgu yoktur.

Teorisi, çöktürülerek uygulanmaya çalışılan Gökalt ile Halk Partisi arasında ciddi problemler ortaya çıkmıştır. Millet’e, devlete, kültüre, medeniyete, sanata, iktisat’a, dine vb. bakışta büyük farklar vardır. Yeni dönemde dönüşümün nasıl gerçekleşeceği konusunda da esastan farklılıklar vardır. Halk Fırkası radikal, Gökalt ise, muhafazakâr bir inkılapçıdır. Mesela Gökalt, bizi İslam Ümmetine bağladığı için Arap harflerinin kaldırılmasına karşıdır. Hilafetin mutlaka muhafaza edilmesini arzulamaktadır. Batı kültürünün alınmasına şiddetle karşıdır.

Ona göre Batı’dan sadece usul alınmalıdır. Anayasamızı ve kanunlarımızı kendi geleneğimize göre oluşturmamızdır. Din, bütün saadetlerin kaynağıdır. Dolayısıyla, tutuculuğa girmemek kaydıyla, bütün sosyal kurum ve olgularda dine yer verilmelidir. Bunun gibi daha birçok başlıkta uyumsuzluklar vardır. Halk Fırkası ileri gelenleri de davranışlarıyla Gökalt’ten pek hazzetmediklerini göstermişlerdir. Mesela, 1938’lere kadar onun hiçbir eseri latinize edilerek basılmamıştır. Bazı Halk Partililer, onun dine gereğinden fazla yer verdiğini söylemişlerdir.

Gökalt’ın teorisi, tarihin büyük bir kırılma döneminde ortaya atıldığı için bütünleştirici, telif edici bir teoridir. O, Doğu ile Batıyı, gelenek ile modernliği, kültür ile medeniyeti, din ile bilimi, akıl ile kalbi; özlerini korumak şartıyla, bütünleştirmeye çalışmıştır. Onun teorisi İslam Ümmeti ve Türk toplumlarını da kültürel olarak bütünleştirmeyi hedeflemekte-

dir. Bu kadar kapsamlı bir teoride elbette bazı problemler de vardır. Fakat, bunlar büyük tenakuzlar değildir. Gökalp'in talihsizliği, teorisini pratik olarak test edemeyişidir. Aradan geçen bir asırlık süreç bize, onun teorisinin güçlü ve zayıf yönlerini de göstermektedir. Günümüzde karşılaştığımız birçok sosyal problemin kökü, o büyük kırılma dönemine gitmektedir. Bize göre, Gökalp'in muhafazakâr teorisi; günümüze birçok açılardan çok önemli perspektifler sunmaktadır.∇

KAYNAKLAR

- CÜNDİOĞLU, D. (2006). "Gökalp Ezeli Çırağı!", Tarih ve Düşünce Dergisi, s.67, İstanbul.
- DİZDAROĞLU, H. (1981). **Ziya Gökalp Üzerine Araştırmalar**, Ankara: Aslımlar Matbaası.
- DOĞAN, D.M. (1986). **Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara: Birlik Yayınları.
- DÖNMEZ, İ.K. (2007). *Örf, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, Ankara: TDV. Yayınları.
- GEORGE A. & ACHILLES T. (1979). **A Modern Dictionary of Sociology**, New York: Barnes & Noble Boks.
- GÖKALP, Z. (1976). **Makaleler I**, Haz. Şevket Beysanoğlu, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- (1977). **Makaleler IV**, Haz. Ferit Ragıp Tuncor, Ankara: Gündüz Matbaacılık.
- (1980). **Makaleler IX**, Haz. Şevket Beysanoğlu, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları
- (1981). **Makaleler VIII**, Haz. Ferit Ragıp Tuncor, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- (1982). **Makaleler II**, Haz. Süleyman Hayri Bolay, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- (1982). **Makaleler VII**, Haz. Abdülhaluk Çay, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- (1990). **Türkçülüğün Esasları**, Haz., Mehmet Kaplan, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- (2006). **Felsefe Dersleri**, Haz. Ali Utku&Erdoğan Erbay, Konya: Çizgi Yayınları.
- (2007). **Kitaplar**, Haz. Şevket Beysanoğlu, Yusuf Çotuk Söken vd., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GÜNGÖR, E. (1993). **Sosyal Meseleler ve Aydınlar**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- (1995). **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- HEYD, U. (1980). **Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri**, Ter. Cemil Meriç, İstanbul: Sebil Yayınları.

- HOFFMAN, J. (2006). *"Conservatism"*, **Cambridge Dictionary of Sociology**, Ed. Bryan S. Turner, Cambridge University Pres.
- KAÇMAZOĞLU, H. B. (2003). **Türk Sosyoloji Tarihi II**, Ankara: Anı Yayıncılık.
- KONGAR, E. (1995). **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- NİRUN, N. (1999). **Sistemantik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- NİSBET, R. (2010). *"Muhafazakârlık"* **Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi**, Tom Bottomore & Robert Nisbet, Y.Haz. Mete Tuncay & Aydın Uğur, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- NİSBET, R. A. (2007). **Muhafazakârlık Düş ve Gerçek**, Haz. Kudret Bülbül, Ankara: Kadim Yayınları.
- NURSI, S. (1996). **Münazarat**, Risale-i Nur Külliyyatı 2, İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- PARLA, T. (2005). **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- SARINAY, Y. (1996). **Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**, İstanbul: MEB Yayınları.
- SEZAL, İ. (1992). **Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ŞENTÜRK, R. (2006). **İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim**, İstanbul: İz Yayınları.
- ÜLKEN, H.Z. (2007). **Ziya Gökalp**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

